

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ

Олексій Сунко

ІСТИНИ РАДИ...

Було це років тридцять тому. Я, молодий хлопець їдучи з Сибіру у відпустку після тридобового перебування у вагоні та оглядин Москви, полегшено зітхнув, коли на Київському вокзалі займав місце у вагоні поїзда, що вирушав на Україну. Деякий час сидів із заплісненими очима — відпочивав. У всьому тілі відчувалася втома, що поволи розвіювалася. Пасажири розкладали речі, розстилали постелі, зручніше вмошуючись. Провідниці поспішали рознести чай. Повечерявши, пасажири вкладалися спати. З репродукторів диктор побажав усім приємного відпочинку. Вимкнули й світло, тільки під стелею, розсіваючи м'яке проміння, блимали лампочки-нічники.

Я перевертався з боку на бік, ніяк не міг заснути.

— Не спиться? — обізвався чоловік з сусідньої полиці. З ним ми чаювали останніми. На вигляд це був середнього віку з привітним обличчям пасажир. Він розповідав, що навчається заочно, був у своєму інституті і тепер повертається додому. На його піджаку — гвардійський значок, орденська колодочка.

— Мені теж, — продовжив. — Біганина по Москві стомлює більше, ніж фізична праця. Як живуть люди в такій колотнечі?

Деякий час розмова не клеїлася. Говорив більше він, а я слухав, обмежуючись короткими фразами. Супутник виявився балакучим. Розповів, що недавно з армії, фронтовик, два поранення має, звання — капітан. З військовою службою у нього не склалося — демобілізувався. «Не в моєму характері, — підкреслив, — солдафонство. Тягнись перед старшим, заглядай йому в рот. А я — не можу! Одного разу не стерпів, сказав солдафону, який мав за мене вищий чин, що про нього думав. Через день — суд честі, знімають з логонів одну зірочку. Коли так, то я тут же написав рапорт з проханням демобілізувати».

Деякий час співрозмовник мовчав, а потім знову загомонів.

— Так ви з Чернігівщини? Коли журналіст, то повинні знати свого колегу — Скрипку. Ми з ним ще по чарчині випивали. При нагоді. Хороший офіцер, і як людина теж порядна. Знаєте?

Хоч кілька років я не жив в Україні, прізвище це мені було знайо-
ме.

— Є на Чернігівщині такий. З Прилук. Редактор газети. Не знайомий особисто, але чув про нього. Писучий, часто його матеріали, друкуються в обласній газеті.

— Вірно, з Прилук. Згадав. Точно — з Прилук. Справедливий офіцер. Я його дуже поважав...

Співрозмовник, здається, забув про сон.

— Ви знаєте, що за Берлін, — почув від нього, — заплачено надміру дорогу ціну? Це не мої висновки, а генерала Горбатова. На його думку, не треба було посилати солдат і офіцерів під нищівний вогонь, а міцніше стиснути кільце навколо міста. Все одно ворог здався б, нікуди йому діватись. Тільки Сталіну хотілося випередити союзників. Тисячі непотрібних жертв його не турбували.

Я мовчки слухав, а сам думав — хто він, співрозмовник, що не боїться відверто говорити. Подібного не доводилось чути.

— Не знаю, — сказав, — щоб підтримати розмову. — Про це ніде не читав і ніколи раніше не чув...

— Ще прочитаєте, — запевнив супутник. — А замислювалися ви над тим, яких втрат ворог зазнав на минулій війні? Якщо вірити нашим газетам, то у німецького командування в 1945 році не повинно бути б армії. Залишилася б жменька. Основні сили перемелені протягом трьох років. Насправді ж військ у німців вистачало! У сорок п'ятому в Угорщині біля озера Балатон вони нас так піднатиснули, що ми побігли назад. Звичайно, то був для нас не сорок перший; але, що драпали, то драпали. А в газетах — заєклі бої! І все. Ніхто втрат не рахує. Вище командування вимагало від підлеглих звітувати. Кому хочеться показати себе з гіршого боку? Ото й рапортували, як кому заманеться. Чим більше втрат противника покаже, тим краще виглядатиме. Перевіряти ніхто не перевіряв...

Непомітно сусід замовк. Поїзд мчав у нічний темряві. У цій тиші відчутніше стукотіли на стиках колій колеса. Незабаром я теж задрімав. Коли прокинувся, почав швиденько збиратись — наступна станція моя. Супутник відкрив очі.

— Збираєшся? Ну, щасливо! А я ще подрімаю...

Давно це було. Та нічну розмову запам'ятав я назавжди. Повертаючись до неї у думках, розмірковував: можливо, не в усьому був справедливий співрозмовник, може, в чомусь допускав перебільшення, але в тому, що наші газети дуже щедрі на всілякі рапорти про трудові та бойові перемоги, це вірно. Та й у мемуарній літературі, що виходила в повоєнний період, розписувалося, як ми громили ворога, і хоч війна була важкою, але ми вистояли, перемогли. Про істинну ціну Перемоги не говорилося. Тому й хочу поміркувати на цю тему.

Зима 1941 року розпочалася рано. Наприкінці листопада земля вкрив сніжок. Ніч з 1 на 2 грудня була місячна, холодна. У Погорільцях, великому селі тоді Холминського району, звечора скрипіли на мороз колодязні журавлі. З димарів піднімались стовпи диму. Вікна, запнуті хустками, скупо просіювали світло каганців. Селяни з тривогою чекали ночі. У селі недавно зупинилась якась німецька військова частина. Невелика, мабуть, бо вистачило на розміщення другого поверху місцевої школи. Прибульці спокійні та безтурботні, навіть не підозрювали, що через кілька днів перед світанком стрибатимуть у вікна під партизанський рушнично-мінометно-кулеметний вогонь.

Навпроти, в іншому двоповерховому будинку, в якому ще недавно була сільська Рада, розміщувався староста, — нова німецько-окупа-

ційна влада. У дворі туди-сюди вештались поліцаї, надворі в довгих шинелях топталися вартові.

Прокинулося село від шаленої стрілянини. Мешканці, дуже перелякавшись, накидали на себе одяжину і стояли наготові біля дверей. У вузлах ще з літа лежав необхідний домашній скарб. Першої-ліпшої хвилини кожен був готовий залишити хату і, рятуючись, бігти світ за очі.

Операція по знищенню ворожого гарнізону, в якій взяли участь партизанські загони Чернігівського обласного з'єднання, за оцінкою його командування, пройшла блискуче.

Між тим, справжньої шкоди, завданої партизанами ворогові, ніхто не знає. Можливо, тоді дехто й знав, але під страхом смерті тримав у таємниці. Ходили розмови, що вранці 2-го грудня кількох роздягнутих німецьких солдатів бачили в сусідній Лосівці. Солдати нібито бігли з Погорілець і розпитували дорогу на Жадове. Правда це, чи вигадка? Адже точилися й інші розмови. Нібито всіх побитих солдатів німці вранці поклали в криті автомашини і повезли до Семенівки. На цьому і все.

Того ж 2 грудня до сіл Тополівка та Лосівка (вони лежать за тричотири кілометри по обидва боки Погорілець) прибули карателі і вчинили розправу над населенням. Дорослих чоловіків і підлітків стріляли на місці, а будівлі палили. Пам'ятаю, як перед вечором (у грудні смеркає рано) жителі мого хутора Ганнівки, побачивши над Тополівкою стовпи чорного диму, страшенно перелякалися. До Тополівки навпростець — не більше чотирьох кілометрів. Видно не тільки дим, але й довжелезні язики полум'я. Вийшовши з хат, люди завмерли: те, що зараз коїться в Тополівці, може статися в Ганнівці. Вітер дихав з боку Тополівки, і було чути як тріщали постріли. Ось і втікачі з'явилися. Першими прибігли два дядьки — брати Архип та Гаврило Морози (ім вдалося вислизнути з пазурів смерті). Поки дядько Гриша — Григорій Федосович Сунко — перев'язував пораненого в плече Гаврила, Архип тремтячим голосом розповідав про трагедію. Карателі оточили село, йшли вулицями, заглядали в кожен двір. Чоловіків стріляли на місці, а групу, яку назбирали на вулицях, привели до порожньої хати, загнали до неї приречених, зачинили двері, а у вікна кинули гранати. Потім полили хату автоматним вогнем. Врятувалось небагато. Архип, Гаврило та ще дехто.

Через кілька днів на хутір прийшли потерпілі — хто до родичів, до знайомих, а хто просто за милостинею. Люди залишилися проти зими без жител, роззуті, роздягнуті, без продуктів.

Хуторяни ділились, хто чим міг, хоч і самі бідували. Одна перевага — дах над головою.

Трагедія знищених сіл стояла перед очима. Війна тривала. Скрізь було повно горя і сліз — жили одним днем. Мовчки зносили муку і горе. Хто змирився, а хто й мріяв про відплату, поки що не висувався, аби не накликати більших неприємностей. Та й умови були невідходящі. Восени 1943 року Чернігівщину звільнили від ворожої окупації частини Червоної Армії. Трохи згодом у пресі почали з'являтися матеріали про звірства фашистів на тимчасово окупованій території.

Я щороку буваю в цих селах. Вони відродилися, піднялися з руїн. Начебто не залишилось слідів минулого лиха, та пам'ятники постійно нагадують. Близько 200 чоловік розпрощалися передчасно з життям протягом одного дня. Мученики, нещасні загинули наглою смертю, не знаючи завіщо.

Восени 1991 року в Тополівці слухав очевидця трагедії Олексія Леонтійовича Пархоменка, якому тоді вдалося вискочити з палаючої хати.

— Назбирали нас по селу. Мене взяли на своєму подвір'ї — дрова хотів рубати. Виштовхнули на вулицю. Бачу: ведуть чоловіка моєї сестри, учителем працював, німецьку мову викладав. Ведуть, а дорогою до нас приєднуються і приєднуються люди. Усіх я знаю, і мене всі знають. Юрба збільшується, ідуть поруч Захар Приходько, Юхим Панкратьєв, Гаврило Мороз, Григорій Серба, Петро Роща... Привели нас до магазину, привели й зупинили. Солдати наказали усім по четверо вряд лягти на землю. Поруч учитель. Тут саме підїхали дві автомашини. Повиходили з них офіцери, щось гергочуть. Учитель шепоче: «Нас хочуть проколоти на місці. Сперечаються. Один офіцер каже — це не партизани. Інші з ним не погоджуються». Посперечались трохи, а потім наказали нам вставати і йти далі. По боках — охорона з автоматами. Ведуть і ведуть. Коли біля хати Андрія Матвійовича Серби наказали зупинитись. Побігли солдати в хату. А як вернулись, щось закричали і нас стали заштовхувати в розчинені двері. Я зайшов до хати першим. Вибрав місце в кутку на покуті. Коли усі зайшли, солдат приніс оберемок соломи і кинув на порозі. Як вийшов — у вікна полетіли гранати, застрочили з автоматів. З першими пострілами я впав, де стояв, і це мене врятувало. Чую, як кричать поранені, щось лементують солдати, автомати ж торохтять безупинку. Коли димом потягло, зрозумів: спалити хочуть. Навпомацки повзу до дверей. Перестрибую через полум'я. Опиняюсь в сінях. З сіней — на подвір'я. Сховався в полукіпок гречаний. Він був обставлений коноцьяними снопами. Прикрився ними, а повз мене ходять німці, розмовляють. Пощастило, мене не помітили. Ще густішим став дим. Тоді я залишив схованку і побіг, ховаючись у диму. Вибіг за село. Потім на своїй одежі побачив кілька кульових дірочок, а мене шкода не зачепила. Видно, така доля.

Останки тих, що погоріли в хаті, здається вісімнадцяти, поховали в одній могилі на кладовищі. У Тополівці залишилось кілька хат, куди було не глянеш — одні печі стирчали.

Як прийшла Червона Армія і нас звільнили, я пішов на фронт. Мав три поранення. Додому повернувся, став будуватись. Дружину мою Ольгою зовуть, а величають Андріївною. Четверо дітей з нею виростили. Не повірити, як важко було будуватись. Нічого сінько не залишилось. Дужий був, силою батьки не обділили. Ковалем у колгоспній кузні усе життя провів. Працювали за «палічки», на трудодні — після війни зовсім нічого не давали. Жили вірою, що труднощі переживемо...

На цьому, власне, трагічна історія й закінчується. Нове покоління живе у Тополівці й Лосівці. Очевидців з кожним роком залишається все менше. А молодь? Її небагато. Не приваблює сільське життя, ото й залишають дівчата та хлопці, закінчивши школу, батьківську хату і ідуть шукати романтики. А може, їх жене оте кріпацтво, назване колгоспами, у яких змарніла молодість їх дідусів і бабусь, батьків і матерів. І вони, налякані розповідями, як доросліють — мерщій покидають рідні оселі.

З боку Погорілець під Тополівкою — стела, на ній великими літерами: «Село партизанської слави». Чому саме партизанської? Наскільки я знаю, і це стверджують місцеві жителі, партизани ніде в околицях не вели запеклих боїв з фашистськими військами. Краще було написати: село, яке постраждало невинно. В одному його «провина», що поселилося близько лісу. А в лісі, як розмірковували ворожі солдати, обов'язково мають бути партизани. Хоча з самого села в партизани пішли одиниці. Та радянській ідеології будь-що бажалося засвідчити, який нібито високий патріотизм охопив місцеве населення, коли прийшли вороги, і як свідомо повстало воно проти них. Свята наївність! Населення перебувало в постійній тривозі, між двох вогнів. З приходом темряви шибки у вікнах тихенько дзвеніли — то партизани обходили хати, що сто-

яли подалі від центру — просили подати глечик молока, буханець хліба чи шматок сала. Жилося їм першої воєнної зими несолодко — дошкуляли сильні морози, скрутно було з харчами. Ті продовольчі бази, що закладались поспіхом наприкінці літа 1941-го, чомусь були виявлені і розграбовані. Тож мало виручати населення. І воно ділилося останнім, незважаючи на можливість доносів новій владі. За зв'язок з партизанами, а це вважалося зв'язком, хоч продукти, якщо говорити так, як воно було в дійсності, віддавалися добровільно не завжди — у німців розмова була коротка — розстріл. Не гладили по голівці й партизани, якщо хтось відмовляв у допомозі. У них навіть існувала так звана продовольча операція. Підводами вирушали вони до сіл та хуторів.

Але повернемося до Погорільської операції. У книзі «Підпільний обком діє» про неї сказано, що 242 партизани наскочили на село, зненавцька захопили ворожий гарнізон, розігнали його, спалили церкву з автотранспортом і за сигналом ракети, який подав начальник штабу, залишили Погорільці. «Практично результати були такі: знищено склад з боєприпасами, паливом, а також речовий і продовольчий, — описується в книзі. Знищено 2 гармати, 9 автомашин, 18 мотоциклів. Втрати ворога: забитих понад сто чоловік. Наші втрати — троє поранених». «Добрих три сотні відійшло їх (німецьких солдатів — авт.) у напрямку Семенівки».

Безумовно, фашисти не чекали нападу, вони почували себе, якщо не так, як у фатерлянді, то близько до цього, їх захопили несподівано. Але ж остаточних підсумків ніхто не підбивав. Дані, що приводяться в книзі, наведені для того, щоб підкреслити важливість цієї операції. Інакше її не варто було й проводити.

Це характерно для всієї мемуарної літератури — підкреслити героїзм, самовідданість народу. Один знайомий автор, згадуючи, як він працював над своєю книгою; розповідав, що видавництво вимагало показувати якомога більше патріотизму.

Книга «Підпільний обком діє» цим не хибує. Є в ній, наприклад, такі рядки: «Погорільське поповнення загону було досить велике — понад 50 чоловік». Про яке поповнення йдеться — невідомо. Коли це стосується Погорілець, то до істини далеко. Як до неба.

Але не дарма кажуть, що на відстані все значне стає значнішим. Т. А. Строкач, начальник Українського штабу партизанського руху, перебуваючи в Москві, цю подію оцінив ще вище, бо у своїй книзі «Наш позивний — свобода» (рік видання 1979, стор. 51) написав: 2 грудня чернігівські партизани знищили в Погорільцях майже півтори сотні солдатів ворога, дві автомашини, склад пального. У цьому селі партизанам довелося вступити в сутичку з німецько-мадярським загonom. Сутичка переросла в шестиденну нерівну битву, в якій було відправлено на той світ понад сто карателів.

Правда, красиво? Але чому ні О. Федоров, ні Т. Строкач у своїх книгах жодним рядком не обмовилися, яку справжню ціну насправді довелося платити за операцію. Не зніми тоді партизани бучі в Погорільцях, і Лосівці та Тополівці ніщо б не загрожувало.

Про події піввікової давності я розповів у кореспонденції «Суд нечестивих», яку надрукувала корюківська райгазета «Маяк». Не думав і не гадав, що публікація викличе неоднозначний резонанс. Редакція віддала дві сторінки під листи читачів. Відгуки, мабуть, продовжувались надходити, якби редакція не поставила крапку. У своїй примітці вона так і заявила: «На цьому ми припиняємо полеміку. Газета наша виходить нечасто. На черзі інші публікації». Не сподівався, що своєю публікацією викличу в деякого обурення і гнів. Колишня партизанська

медсестра М. Скрипка звинуватила мене в тому, що я замахнувся на партизанський рух з метою дискредитувати його, а партизанів опаллювати. Читач В. Стацун, робітник фабрики техпаперів запитує: «...чому Сунко про це не сказав особисто командирі партизанського з'єднання О. Федорову? Адже вони неодноразово бачились». Їх підтримує колишній партизан, а тепер полковник у відставці з Сімферополя В. Тихоновський. О. Сунко зарахував і мене до «нечестивих» — пише він, тому що я теж брав участь в погорільській операції.» І ще: «...на думку Сунка, виходить, що не слід було організувати опір ворогу, а слід покоритися на милість переможців». Учасник минулої війни Д. Наумчик написав: «Не можу погодитись з думками автора ...Розстріл німецькими загарбниками мирного населення на совісті фашистів, а не партизанів». Другий учасник війни Д. Макаренко продовжує: «Погорільська операція партизанів мала велике значення і для дальшого розвитку визвольної боротьби проти окупантів... і хоч ді народних месників в перший рік організації партизанського руху не були великомасштабними, все ж вони були провісниками нашої Перемоги».

Але не всі такої думки. Колишній житель села Погорільці (нині живе в Холмах) Володимир Шендра заперечив: «Стаття О. Сунка відкрила правду про цей невдалий бій в с. Погорільцях. І ось така реакція тих, хто протягом багатьох років говорив неправду. «М. К. Скрипка пише, що в січні 1942 року вони, тобто партизани (насправді Погорільська операція відбувалась в ніч з 1-го на 2-е грудня 1941 р., про що авторці слід би знати достеменно (авт.), знищили в с. Погорільці понад 100 німецьких солдатів і офіцерів. Але це неправда, адже в статті О. Сунка йде мова про напад партизанів на Погорільський гарнізон, як що можна назвати гарнізоном кілька десятків фашистів». Було приблизно 50—60 і не більше. Якщо партизани «знищили» більше ста чоловік, то де взятися німецькі солдати, тобто фашисти, які о 9-й годині ранку заарештували близько двадцяти чоловік активістів села і в клуб зігнали п'ятсот чоловік. Не може такого бути, щоб із 50 німців було вбито 100. І ще залишилися солдати. Я не хочу принизити партизанів, але правду розповідати необхідно, а правди в статті шановної М. К. Скрипки немає. І на мій погляд, їй потрібно не сперечатись з О. Сунком, а визнати помилку командування. Тому, що жодного фашиста вони тоді не знищили, а німці знищили два села...» «І це завдяки цьому бою, який тривав щонайбільше півгодини, було загублено понад двадцять чоловік підпільників» (в с. Погорільцях — авт.). «О. Сунка звинувачують у відступництві, а якщо б це було раніше, звинуватили б у зрадництві. Але він написав правду, і я, як безпосередній свідок тих подій, підтверджую». О. Дудко, пенсіонер підсумовує: «...я більш ніж переконаний, що О. Сунко зовсім не мав наміру «скомпроментувати» «партизанський рух», як пише В. Стацун. Зазначу мимохідь, що редакція дала можливість виступити більшості авторів, які з своїх позицій звинуватили мене, але це на її совісті. Після цього при зустрічі мені знайомі і навіть незнайомі люди висловлювали подяку за те, що я, нарешті, не побоявся сказати про минуле, яким воно було насправді».

Я вже говорив, що населення на окупованій території почувало себе між двох вогнів. Досить німцям чи мадярам взнати, що в селі побували партизани, як негайно наступала розправа. Партизанів же не дуже турбувала доля людей після їх відвідин. Їм аби запастися продуктами, одягом, взуттям. Могли взяти й коня з упряжжю, як у мого діда. Просив-благав дід залишити коника, без коня як жити — не послухали. А то ще інший випадок. Мої земляки-хуторяни зібрались і на одній підводі, в яку був запряжений добрячий чорної масті волик, відправились до млина на річку Ревна, де перед війною був хутір Шевчиха. Доїхати доїхали, а повернутись не знали як — волика забрали партизани.

Ліс — поруч з млином і, звичайно, ті, хто виконував продовольчу програму, нічим не ризикували.

У мене в кімнаті на стіні фотопортрет Василя Коробка, земляка. Я пишаюся ним, сміливим і мужнім. Віддаю належне й Іллі Авксентьеву, Василю Кузнецову, Олексію Садиленку, Миколі Денисову, Георгію Артозееву, Івану Дербо, Петру Жарому, Матвію Гончаренку, Павлу Тищенку, Сергію Мотчаному... Ціну людяність командира Перелюбського загону імені Чапаєва О. П. Балабая, який врятував життя групі оточених червоноармійців і командирам, що натрапили на перелюбських партизан. Серед них, — в особистій розмові пригадував Олександр Петрович, — знайшлися «гарячі голови», які не бажали повірити людям, розібратись, чому вони опинились у такому становищі, а лише бачили в них зрадників, і вимагали розстрілу. Командир же не допустив самосуду, а колишні оточенці, за його словами, стали ядром загону, воювали уміло — згодилась військова підготовка і витримка. Але, як розповідають, були й самосуди, особливо в 1941 і на початку 1942 років. Багато безіменних назавжди залишилися лежати у наспіх викопаних на лісових галявинах могилах. Ім ні слави, ні почестей. Лаврамні скористалось вище командування. Ім ні нагороди, і трофеї, і генеральські звання, і всі інші земні блага, про які рядові не могли мріяти. Тепер ветерани про це згадують, не приховуючись, тепер можна говорити. Не те, що в повоєнні роки. Що там повоєнні — десять років тому за таке вільнодумство можна було чекати суворої карі.

Дійсно, ворога треба було бити. Але ціною найменших втрат, а не кидати людей під нищівний вогонь на передовій і не залишати напризволяще мирне населення.

Цікаво ознайомитись із щоденником Є. В. Руднева, комісара партизанського з'єднання С. А. Ковпака, надрукованого кілька років тому газетою «Независимость». З нього багато чого розкривається нового, невідомого, що приховувалось.

Як наївно думати, що О. Ф. Федоров, перший секретар Чернігівського обкому ВКП(б)У добровільно залишився на окупованій ворогом території. Якби він встиг раніше вискочити з Чернігова, подібно іншим партійним керівникам вищого рангу, то опинився б у глибокому тилу, на так званому Ташкентському фронті.

Об'єктивніше оцінити події, що відбувались, дають можливість записки М. М. Попудренка. У його «щоденнику», що видавався один раз, зрозуміло, їх не знайти. Не все сюди потрапило. Як і оце: «14.04.1942 р. Факт остається фактом, мы с противником не боремся. Мало того, что не выполняем прямой приказ и указания тов. Сталина об усилении борьбы с врагом, о диверсиях на ж. д. и вообще на его коммуникациях — мы даже нигде его не беспокоим. Мне кажется, что если бы нам не нужно было есть, то мы не тронули бы и полицию».

Мемуарна література, підготовлена партизанськими командирами, насичена рожевими дифірамами: все у них виходило спритно і продумано, таких нищівних ударів завдавали ворогу, що той ледве їх витримував. Читач не все приймає за чисту монету. Хіба можна повірити одному з авторів (партизанському командирові, між іншим) який не посоромився написати, що загіч, яким він командував, був механізований? Казка про білого бичка та й годі. Але книжка відкривається передмовою, яку написав не хто інший, як відомий О. Федоров. А йому добре відомо, що партизанські загони, захоплюючи ворожу техніку, її знищували, користуватись нею з відомих причин було неможливо.

Нерідко той, хто краще фантазував, хто не соромився складати неправдиві зведення, уявні подвиги видавав за реальні, одержував високі нагороди і звання, навіть зірочки Героя.

Свої роздуми і життєві спостереження закінчу теж дорожніми нотатками. Недаремно кажуть, що дорога знайомить, повчає і розважає.

Восени минулого 1994 року я їхав у приміському поїзді Щорс — Конотоп. У купе сиділо чотири пенсіонери — жінка в окулярах, висока та худорлява, подружжя — чоловік з дружиною з села Данилівки Менського району, і я. Ми швидко перезнайомились і говорили про колективізацію, голод, минулу війну та важкі повоєнні роки. Багато чого пригадали, та чоловік з Данилівки звернувся до мене:

— Ми говоримо, а ви в основному слухаєте. Навіть не сказали, звідки ви. Чому мовчите?

— Треба ж комусь слухати, — обізвався я. — А сам я ваш сусід, з Корюківки.

— Ви з Корюківки? — чоловік підхопився з місця. — У мене в Корюківці багато знайомих, і родичі є. І став називати прізвища людей: відомих і невідомих мені. Потім запитав:

— Ви знаєте, за що німці у сорок третьому спалили Корюківку? — і, не дочекавшись відповіді, продовжив:

— Якби партизани наприкінці лютого не напали на Корюківку, то вона б залишилась. А то що? Напали, вбили кількох солдатів, сільгоспкоменданта на станції схопили, поліцію розігнали. Небагато скажу. Із-за цього не треба було й нападти. Ще з тюрми визволили заарештованих. Їх могли розстріляти. Коли одні напали, то інші тим же відплатили. Два дні палили хати і стріляли людей. Усіх підряд: старих і молодих, навіть і дітей. Церкву не обминули. Бога не побоялись — священника вбили, і всіх хто був у церкві..

— Не два дні, — уточнив я, — а три...

— Два! — не відступав співрозмовник. — Я добре знаю, що два..

— Не будемо сперечатись, — погодився. — Ще живі свідки, та й в книгах сказано — три...

Співрозмовник, ніби бажаючи встигнути висловитись, продовжував:

— Чому партизани не захистили Корюківку? Думаєте — далеко були? — Не далі Тихонович, Високого, Червоної Буди... Ви ці села повинні знати. Може, скажете, не було можливості? Дехто на цьому й зупиняється. Але через п'ятдесят років пора, нарешті, говорити правду — не захотіли. Я вам скажу, загинула Корюківка даремно. Але про це чомусь не обнародовано. За такий строк секретність перестає бути секретністю. Та прийде час, історики своє слово скажуть...

За вікном у вечірніх сутінках замиготіли вогні. Потяг стишував хід. Пасажири вставали зі своїх місць і прямували до виходу. Розмова обірвалася, як і розпочалася, — несподівано. Може, комусь вона ще пригадується, спаде на думку, а може, й ні. Хіба мало про що гомонять люди в дорозі...